

PROBLEM DALMATINSKOG MLINARSTVA U XIX. STOLJEĆU

ŠIME PERIČIĆ

Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK:949.713:664.71(497.18)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1992-03-23

Premda Dalmacija nema većih tekućih voda, ovdašnje mlinarstvo je oduvijek bila značajna djelatnost. Stoga autor u ovom radu daje prilog poznavanju tog problema u kasnije doba, budući mu se dosad poklanjala neznatna pozornost. Prateći razvitak ovdašnjeg mlinarstva vodenica, sukna, mlinova na vjetar i paromlina dolazi do spoznaje da je ono tada prolazilo kroz nekoliko temeljnih etapa koje su trajale vrlo dugo. To znači da se problem ovdašnjeg mlinarstva, sudeći po razvitku proizvodnih snaga i odnosa, rješavao doista vrlo sporo, na štetu velikog dijela pučanstva; a to je sukladno činjenici da su se ovdje industrijska revolucija i kapitalizam teško ukorjenjivali.

Mlinarstvo je u Dalmaciji oduvijek bilo značajnom djelatnošću dijela njenog pučanstva. Slično je bilo i tijekom XIX. stoljeća. Dosad o tome, na žalost, nije gotovo ništa napisano. Postoji tek jedan opširniji rad posvećen djelovanju solinskih mlinica u prošlosti, gdje je, razumije se, bilo riječi i o njihovu poslovanju u XIX. stoljeću.¹ Autor ovog napisa je taj problem doticao u sklopu razmatranja

¹ Lovre K a t i ć, Solinski mlinovi u prošlosti, *Starohrvatska prosvjeta*, serija III, sv. 2, Zagreb 1952, 201-218. Nešto podataka o mlinovima na Jadru i Cetini za mletačkog vladanja donosi rad I. P e d e r i n a: Mlinovi na Jadru i Cetini u okviru dalmatinske poljodjelske politike i rata od XIV do XVII stoljeća, *Zbornik Cetinske krajine*, knj. 4, Sinj 1989, 177-183, dok D. F o r e t i ć donosi globalne podatke o mlinovima Dalmacije 1902. godine (O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata, *Zbornik o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969, 26).

ukupnih gospodarskih prilika nekih regija Dalmacije u prošlom stoljeću.² Kako je u međuvremenu pronađeno nešto podataka koji bacaju više svjetla na ovaj problem Dalmacije modernog doba, to držimo uputnim, kao prvi korak u njegovu rješavanju, zasad iznijeti raspoložive izvore o podizanju vodenica, uvođenju novih oblika mlinova, njihovim vlasnicima i tek ponešto o razvoju proizvodnih odnosa u toj djelatnosti.

Da bi slika postala što jasnijom neophodno je barem donekle zaroniti u prošlost ovdašnjeg mlinarstva. Dakako, ovaj napis držimo prilogom a nikako konačnim rješenjem ovog problema. Zasad za tako nešto ne postoje objektivne pretpostavke, točnije, nedostaju dostatni izvorni podaci za njegovo sveobuhvatno rješenje. Sukladno razvitku proizvodnih snaga u ovdašnjem mlinarstvu, moguće ga je razmatrati u nekoliko temeljnih etapa. Treba pak istaknuti da su ovdje izostavljeni ručni mlinovi.

I.

Opće poznata je činjenica da Dalmacija nema velikih, dugih tekućih voda, što je u prošlosti bio temeljni uvjet postojanja i razvitka mlinarstva. Tek zadobivanjem prostora do Velebita i Dinare, krajem XVII. odnosno početkom XVIII. stoljeća, rijeke Zrmanja, Krka i Cetina postaju zanimljive i poradi gradnje vodenica. Najveći dio mlinova sagrađen je na "državnoj" zemlji, uz dobivanje odgovarajuće investiture, za što su korisnici bili dužni eraru davati 1/4 od ušura stjecanog na račun meljave, koji je najčešće iznosio 6% od samljevenog žita.³ Prema drugom izvoru su vlasnici mlinova bili dužni državnoj blagajni predavati desetinu od ubranog ušura, dakako godišnje, što su oni mogli isplatiti i u novcu; mlinovi u Solinu, tada u vlasništvu

² Prilozi iz gospodarskog života Šibenika u XIX. stoljeću, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. 29-30. 1984. 134-135; Iz života Zadra u 19. stoljeću, *Zadarska revija*, XXXIII/1984, br. 5-6, 552-553; Prilog upoznavanju gospodarskih prilika na otoku Rabu u XIX. stoljeću, *Rapski zbornik*, Zagreb 1987, 424; Prilog poznavanju gospodarstva benkovačkog kraja u XIX. stoljeću, *Benkovački kraj kroz vjekove*, zbornik 1, Benkovac 1987, 213; Prilog poznavanju ekonomskih priloka Boke Kotorske u XIX. stoljeću, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 15, Zagreb 1988, 176-177;

³ Historijski arhiv u Zadru (HAZd), Spisi generalnog providura Andrea Querini (1795-1797), knj. I list 103-104: G. L. G a r a g n i n, *Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia*, Zadar 1806, tab. I. R. A. M i c h i e l i V i t t u r i, *Opuscoli*...Dubrovnik 1811, 17

splitske plemićke obitelji Capogrosso Kavanjin, donosili su joj 1/4 prihoda od samljevenog žita.⁴ Međutim, krajem ovdašnje mletačke vladavine bilo je velikog nereda u ovoj djelatnosti, pa su mnogi mlinovi, napose oni u šibenskom kraju, korišteni bez ikakve naknade državi.⁵ Mletačke su vlasti poradile da se dokinu svi ti nedostaci, ali ne uvijek uspješno.

U nemirno napoleonsko doba (1797-1813) nije bilo većih pomaka u uspostavljanju novih vodeničarskih postrojenja, u svrhu mljevenja žita, ali je učinjen pokušaj gradnje pilana na rijeci Krki.⁶ Ponovnim dolaskom Dalmacije u izravnu ovisnost o Beču (1815) problem postaje doista aktualan. Naime, carskim patentom od 5. svibnja 1817. god. o mlinovima, regulirao je pitanje mlinara i mlinova u Austriji,⁷ ali je on, izgleda, u Dalmaciji primjenjivan samo djelomično. Ovaj je problem državne vlasti zanimao u tolikoj mjeri koliko su očekivale koristi od javnih tekućih voda i davanja nagrada onima koji su obavljali bilo kakve hidrauličke poslove; stoga je bilo prijeko potrebno ovdje poštivati propise zakona Franje I koji su vrijedili u njemačkim pokrajinama i Friuliju.

Na početku tz. druge austrijske vladavine Dalmacijom najviše je vodenica bilo na rijekama Zrmanji i Krki. Tada je u čitavoj pokrajini zatečeno samo 97 vodenica za mljevenje žita i 6 stupara,⁸ što zasigurno znači da su mnoga takva postrojenja prethodno bila uništena ili oštećena. To je onda bio razlog da su neki seljaci morali daleko i dugo putovati do najbližih mlinica na Krki i Zrmanji, te tako gubiti dragocjeno vrijeme i novac. Samo na Bilušića buku nedaleko od Knina 1820. god. bilo je osam mlinova - vodenica, od čega četiti za mljevenje žita, dvije stupare za valjanje sukna (fallatoio) i dvije muljače za pranje vune i sukna (levatoio).⁹ Sve to nije moglo zadovoljavati potrebe pokrajinskog pučanstva, te su ubrzo na Krki, Zrmanji, Cetini i drugdje gdje je bilo tekućih voda, napravljeni brojni mlinovi; posebno se isticala nova suknara napravljena na Roškom slapu.¹⁰ Njihovi su vlasnici

⁴ HAZd, Spisi mletačkog fiskalnog savjetnika, svež. VI, poz. 1.

⁵ Isto, poz. 3.

⁶ Paul P i s a n i , *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Paris 1893, 249.

⁷ Bernard S t u l l i , *Grada o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 10. Split 1980. 169.

⁸ HAZd, Razni spisi Namjesništva, svež. 3. br. 960

⁹ HAZd, Spisi Registrature Namjesništva (SRN), 1820, kat I/5, br. 3635; 1822, XI/3. br. 22377. Treba kazati da su svi mlinovi na Bilušića buku na Krki pripadali obitelji Bilušić iz Matasa (HAZd, SRN. 1820, I/5, br. 3635).

¹⁰ HAZd, SRN, 1838, XI/3, br. 560, 1242; 3317. 10198.

najviše bili žitelji gradova i gradića (Knina, Drniša, Sinja, Obrovca i dr.). Ovakav razvoj događaja uslijedio je nakon toga što je nova vlast posvetila veću pozornost ovoj ljudskoj djelatnosti, dotle ovamo stvarno zapuštenoj. Pored novosagrađenih, bilo je mnogo onih koji su potpuno ili dijelom obnovljeni, kako zgrade tako i "strojevi", kameni kotači i druge naprave. Sva ta nastojanja su rezultirala činjenicom da već 1839. god. u čitavoj Dalmaciji biva aktivna 541 mlinica na vodeni pogon,¹¹ što je, razumije se, uvelike ublažilo, ali ne i eliminiralo problem meljave žita ovdašnjem pučanstvu. Dakako, na tome se nije stalo, nego je i dalje bilo pokušaja poboljšanja tog stanja. Navest ćemo da je već slijedeće, 1840. godine, samo na riječici Jadro kod Splita aktivno bilo čak sedam mlinica s ukupno 51 kotačem,¹² od rada kojih je živjelo deset solinskih obitelji. Nadalje, na potoku istočno od Trogira bile su tada mlinice u kojima su žito mljeli žitelji, tako neki tvrde, gotovo čitave pokrajine.¹³ Potrebe južne Dalmacije za mljevenje žita podmirivali su mlinovi na Rijeci dubrovačkoj i Ljutuj u Konavlima, dok je Boka kotorska najviše mljela na potoku kod Kotora.¹⁴ Zapravo, jedna mlinica je postojala u Kotoru, na potoku izvan Porta Fiumera, dok su čak tri radile u Morinju; to su bili primitivni mlinovi (alla rustica), koji su bili aktivni dotle dok su potocima tekle vode, a to znači samo povremeno.¹⁵ Najteža situacija bila je na srednjodalmatinskim i drugim otocima, gdje nije bilo većih i trajnijih tekućih voda. Stoga je otočko pučanstvo poradi mliva žita bilo prisiljavano brodovima odlaziti do najbližih mlinica na susjednom kopnu, koje su uvijek bile predaleko.

Jedan od rijetkih sačuvanih izvora pruža neuobičajeno mnogo podataka o onodobnoj gradnji mlinica na području sjeverne Dalmacije,¹⁶ pa ćemo ga zato maksimalno iskoristiti. Dotični izvor potječe iz 1865. godine, ali sadrži brojne podatke u svezi prethodnih radnji oko mlinica. Najprije; iz njega saznajemo da su tada stanovnici Starigrada pod Velebitom povremeno, dok je bilo tekuće vode, imali deset mlinica za žito i jednu sukarnu. Naime, na Gornjoj Paklenici bile su 4 mlinice i

¹¹ HAZd, Spisi pokrajinskog računovodstva, svež. 30, br. 97 D.

¹² L. K a t i ć, n. dj. 215; isti, Gospodarsko stanje Splita i okolice po desetini u prvoj polovici XIX. stoljeća, *Anali Instituta JAZU u Dubrovniku*, sv. 6-7. 1959, 93.

¹³ R. S l a d e - Š i l o v i ć, *Nekoje crtice iz narodnog gospodarstva u Trogiru*, Dubrovnik 1909, 9-28.

¹⁴ HAZd, Tajni spisi, svež. 12, br. 452/gp

¹⁵ HAZd, Spisi Pokrajinske financijske uprve za Dalmaciju (SPFUD), svež. 52, br. 2185 (9333)

¹⁶ HAZd, Spisi Financijskog ravnateljstva u Zadru, svež. 20.

jedna suknara; jedan od mlinova sagrađen je 1828, bio je vlasništvo tamošnjih obitelji Šikić i Bučić; tri mlinice, napravljene 1833, 1853. i 1855. bile su u posjedu obitelji Knežević i Jurlina, dočim je jedna mlinica, sagrađena 1853, pripadala obiteljima Marasović i Smokrović. Na Donjoj Paklenici bilo je tada pet mlinica koje su bile nešto mlađe: naime, jedna od njih, sagrađena je 1854, bila je vlasništvo N. Marasovića; jedna, sagrađena 1857, obitelji Šikić i Jurlina, dok je jedna, napravljena također 1857, pripadala Nikoli Jurlini. Četiri obitelji Šikić, Jurlina, Lekić i Marasović bile su vlasnici mlinice napravljene 1858. godine. Tada najmlađa, sagrađena 1863, bila je mlinica N. i J. Jurline i J. Šikića. Tamošnja mlinica Pave Bučića, sagrađena 1855, izgorila je u požaru 4. siječnja 1864. god. Sve te vodenice radile su jedino u jesen i zimi, onda kada je ovdje bilo kiša i vode. Stanovnici Selina imali su ondje dvije mlinice, koje su zapravo bile vlasništvom nekoliko suseljana (Š. Jusupa, Š. Bučića, te I. i M. Kneževića). I one su, naravno, bile rabljene jedino kad je bilo dosta tekuće vode, dovoljne da pokreće kamene kotače. Njihovi vlasnici su bili državnoj blagajni dužni plaćati malu svotu novca na račun kanona.

Nadalje, stanovnici Muškovača su na Zrmanji imali 5 mlinica, od kojih su mlinovi Paje Buljevića i Mirta Zekanovića bili sagrađeni 1846, onaj nešto više uzvodno, koji je započeo radom 1861, bio je vlasništvo Petra i Save Vukadinovića, dok su dvije mlinice na mostu u samom mjestu, čija je gradnja započeta 1863, bile vlasništvo tamošnje obitelji Milanko. Svi su seljani Golubića 1850. god. zajedno sagrađili jednu mlinicu koja je služila za meljavu žita isključivo njihove proizvodnje. U selu Krupa bila su dva mlina: jedan je bio sagrađen vrlo davno, a drugi 1832. god. U Žegararu, na Zrmanji bilo je čak 10 mlinica: pet od njih bile su vlasništvo obitelji Komazec, četiri Adama Ušljebrke (jedna je sagrađena 1858, jedna 1860, a dvije 1862), dvije obitelji Radošević, a jedna obitelji Gužvica. Na Karišnici u Karinu su 1872. bile četiri zgrade sa 17 mlinica i 4 suknare. Pet mlinica bile su vlasništvo Dominika Jankovića iz Obrovca i Pavla Buterina iz Novigrada. Prije toga su one bile u posjedu obitelji Radulović, koja ih je prodala dr. Anti Stermiću, a ovaj 1862. spomenutom Jankoviću. Četiri vodenice za mljevenje žita i jednu suknaru je posjedovao Josip Belan iz Obrovca. Tri mlinice i dvije suknare zajedno su imali Stipan i Frane Ostojić iz Novigrada i Nikola Mlinar iz Karina. Karinski samostanci i Stevo Simić su zajedno posjedovali ovdašnje četiri mlinice i jednu suknaru: jedna mlinica je bila sagrađena 1854, dok su ostali pogoni bili vrlo stari. Na Berberovu i Šupukovu slapu, u Bilišanima bilo je ukupno 5 mlinica: jednu je još 1840. god. dao

sagraditi Dane Desnica, dvije je 1856. na svoj trošak sagradio Mitar Gugleta, dok je 1860. god. jednu sagradila tamošnja obitelj Berber.

Sredinom toga stoljeća na otoku Rabu je djelovao samo jedan mlin vrijedan spomena, onaj na potočiću u Supetarskoj Dragi, vlasnosti trojice Rabljana.¹⁷ I on je bio aktivan manji dio godine, samo dok je bilo dovoljno tekuće vode. Godine 1854. su započeti radovi na obnovi mlinova obitelji Franceschi u blizini Imotskog, tada jedinih u čitavom kotaru. Poslovi su tekli vrlo sporo te su dovršeni tek 1860. godine.¹⁸ Vlasti iz Zadra su 1858. dale privolu Nikoli Miroševiću da na rječici Vrljiki uspostavi jednu mlinicu za mljevenje žita, jer je za time postojala objektivna potreba.¹⁹ Slijedeće godine je pak izdata ozvola Mati Galiću iz Bogatića da sagradi mlin (machina di molino) na rijeci Krki nedaleko od samostana na Visovcu.²⁰ Spomenut ćemo i to da je upravo te godine Melkior Čović iz Vodica od vlasti u Zadru zatražio dozvolu gradnje jedne građevine na Krki, za potrebe uspostave mlinice za žito i suknare. Zamolbi je priložio i detaljan nacrt planiranih hidrauličkih strojeva. Kako su na traženoj lokaciji blizu Topolja još otprije bili mlinovi Josipa Montija i braće Jejina iz Knina, a malo prije bio sagrađen i onaj Grge Barića to vlasti nisu našle primjerenim, iz nekakvih ekoloških razloga, njemu podariti traženu dozvolu.²¹ Tada je i Frane Vidolin iz Paga od zadarskih vlasti zatražio dozvolu uspostave mlina za žito pod velikim svodom, lukom Lodolijeva mostaa u tom gradiću.²² Premda je njegovoj zamolbi udovoljeno, nikakav mlin na tom mjestu nije bio sagrađen ni tada ni poslije.

Prema popisu iz 1858. god. u čitavoj pokrajini bile su 353 mlinice s 727 kotača ("strojeva"), koje su podlijegale stanovitom nametu u korist državne blagajne.²³ To su redom bili mlinovi za žito i suknare vrlo grube, primitivne izrade (alla rustica, di rozza costruzione).²⁴ Najveći dio njih pripadao je pojedinim obiteljima ili pak stanovnicima čitava sela. Neki od njih, napose oni na Skradinskom

¹⁷ HAZd, Spisi obitelji Zanchi, svež. V-Distretto di Arbe

¹⁸ HAZd, SRN, 1860, X D, br. 3322 (10018).

¹⁹ HAZd, SPFUD, svež. 52, br. 6635 (9333)

²⁰ Isto, br. 3526, 6154.

²¹ HAZd, Spisi okružnog poglavarstva u Zadru (SOPZ), svež. 245 (1860), kat. I/8

²² HAZd, SRN, 1860, X E, br. 23603.

²³ HAZd, SPFUD, svež. 52, br. 6635.

²⁴ Isto, br. 9333.

buku, donosili su stoljećima sretstva za život svojim vlasnicima.²⁵ Već tada su gotovo svi ti radni pogoni podlijegali malom nametu u korist državne, pokrajinske blagajne: tu se radilo o malom novčanom nametu-kanonu, koji je oko 1840. god. pokrajinskoj blagajni donosio godišnje oko 2.000 fiorina.²⁶ Kako je to bio neznaan prihod, to se tada razmišljalo o povećavanju tog nameta.

Godina 1862. je nedaleko od Splita, na tamošnjim rijekama Jadro i Žrnovnica, bilo devet mlinarskih postrojenja (opifici) s ukupno 60 mlinskih kamenih kotača, a dvije godine potom taj broj je, navodno, povećan na 70 kotača: pored mlinica za mljevenje žita ondje je bilo tada čak 16 suknara.²⁷ U suknare su tada zacijelo ubrojene sve male, privatne mlinice, od kojih je samo jedna podlijegala oporezivanju kanonom. Nadalje, kninski pretor početkom 1865. javlja Okružnom poglavarstvu u Zadru da su mlinice na njegovu području "rustična poduzeća" (opifici rustici), napravljena bez ikakvih umjetničkih principa, bez ulaganja kapitala, temeljeni na grubim mehanizmima, djelu tamošnjih seljaka. Većina njih, izuzev vrlo rijetkih, smještena je na potocima koji preko pola godina nemaju voda, što im je velik nedostatak: njihovi vlasnici su uglavnom pojedine obitelji ili čitava sela.²⁸ Samo su dvije tekuće vode u dubrovačkom okružju (Ombla i Ljuta) bile u mogućnosti pokretati primitivne hidrauličke strojeve. Prva je bila doista kratka toka: na njoj je 1865. god. postojalo osam takvih postrojenja: pet mlinica za žito, jedna suknara i dva torkula za cijedenje maslinovog ulja. Druga je bila u Konavlima, na kojoj je bilo nekoliko kućeraka s mlinovima za žito. Sva ova postrojenja mogla su biti korištena kroz čitavu godinu, dok su ostala ovisila o jesenskim i zimskim kišama odnosno kopnjenju snijega u proljeće. Ovdajšnje su mlinice mljele sve vrste žita, dok su suknare služile jedino povratu mekoće grubom suknu koje se inače pravilo u okružju. Postojeći mlinovi nisu nikad uspijevali podmiriti sve potrebe brašna ovdajšnjem življu: kako su bili davne gradnje, to ni eventualni popravci nisu obećavali poboljšanje njihove proizvodnosti, pa se počelo razmišljati o uspostavi parnih mlinova.²⁹

²⁵ HAZd, SRN, 1853, II/1 E, br. 6193.

²⁶ HAZd, Spisi Pokrajinskog računovodstva, svež. 30, br. 97 D

²⁷ HAZd, SPFUD, svež. 52, br. 9333(2615). Javna dobrotvornost u Splitu bila je vlasnikom dijela 4 mlinova na Jadru.

²⁸ Isto, br. 9333(2503)

²⁹ Isto, br. 9333 (2236)

II.

Dakako, ti mali, ušurni mlinovi na vodu nisu uspijevali odoljevati povećanim potrebama konzuma brašna u pokrajini. To posebno vrijedi za gradska naselja, te se već potkraj prve polovine tog stoljeća ondje počinju javljati mlinovi nešto većih proizvodnih mogućnosti. Kako pak dalmatinski gradovi oskudijevaju većim tekućim vodama, to se u njima grade veći pogoni čija djelatnost počiva na obilježjima "rukotvorne", manufakturne prerade. Kako ćemo vidjeti, i pored svoje slabe, primitivne proizvodnosti, oni svejedno znače veliko promaknuće pokrajinske mlinarske proizvodnje.

Prvi mlin s obilježjima istinske manufakture nalazimo 1838. god. u Dubrovniku. Naime, tada je u kući tamošnje obitelji Gozze uspostavljen jedan parni stroj za mljevenje žita i izradu tjestenine. Istina, najveći dio tog postrojenja bio je drven: upravo ta činjenica bila je uzrokom što je požar malo zatim uništio čitavo postrojenje,³⁰ koje više nije obnovljeno. Drugi parni mlin za meljavu žita propadio je sredinom tog stoljeća u Šibeniku, vlasništvo došljaka Giovannija Montanari.³¹ Taj mlin pokretao je stroj jačine 20 KS.³² Bio je to zapravo prvi industrijski pogon u gradu, koji je zapošljavao nekoliko radnika i proizvodio tolike količine brašna koje su nadilazile potrebe toga grada. U desetak narednih godina taj se mlin razvio u prilično veliko poduzeće, kada je nešto jači stroj pokretao čak šest kotača. Kako je pogon pravio mnoge vrste brašna dobre kakvoće, to je on svakako oduzimao posao mnogim mlinicama na Krki.³³ I pored takvog početnog proizvodnog zaleta, njegova je tehnološka moć stalno promicana, za što su vlasnici trošili dio stjecanog prihoda sve do prvoga svjetskog rata.

Primjer Šibenika su pokušavali slijediti i drugi. Najprije su neki Splitskani pomišljali na podizanje parnog mlina na Jadru, ali ta zamisao, na žalost, nije bila

³⁰ Gazzetta di Zara, 1838, br. 103; Š. P e r i č i ć, Prilog poznavanju prerade u Dubrovniku u 19. stoljeću, čas. *Dubrovnik*, XXVII/1984, br. 5-6, 83.

³¹ Stijepo O b a d, Gospodarske prilike u Šibeniku i okolici sredinom 19. stoljeća, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, III, Zagreb 1976, 57; Isti, Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852-1860), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23 (10), 1984, 84; Š. P e r i č i ć, Prilozi iz gospodarskog života Šibenika u XIX. stoljeću, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, sv. 29-30, 1984, 134.

³² (M. D e s p o t) *Privreda Hrvatske XVII - XIX stoljeća*, Zagreb 1957, str. 89.

³³ HAZd, SRN, 1854, II/1 E, br. 6188.

tada oživotvorena. Isto tako se u Zadru 1851. god. počelo govoriti o potrebi uspostave jednog parnog mlina, budući da je ovdje mlinarstvo bilo stvarnim problemom potreba ovdašnjeg življa;³⁴ unatoč tomu ni ta zamisao nije bila tada ostvarena. Ona je ostvarena desetak godina poslije; naime, početkom 1863. je u Zadru proradio parni mlin na meljavu žita, vlasništvo Ivana Marčetića.³⁵ Taj je pogon, iz nepoznatih nam razloga, vrlo brzo prestao djelovati.

Netom navedeno pokazuje sporost prodora industrijalizacije dalmatinske mlinarske proizvodnje, koja se i dalje morala oslanjati na mlinice na vodeni pogon. I pored velikog htijenja nekih ipak su manufakturni pogoni bili nedostadni da bi sasvim zadovoljili potrebe pokrajine: kako se tada počelo uvoziti brašno iz Italije, nametala se potreba za boljom mlinarskom tehnologijom, većim proizvodnim kapacitetima. Takva su nastojanja uslijedila u osmom desetljeću, kada ovdašnje mlinarstvo ulazi u razdoblje industrijske proizvodnje. Jer, sve dotle ono se najviše oslanjalo na mlinice na vodeni pogon. Da je tome bilo doista tako najbolje pokazuje činjenica da još 1874. Dalmacija ima samo četiri paromlina, koji su bili malog proizvodnog kapaciteta.³⁶ Naime, tri manja takva pogona su tada aktivna u Kašiću, Posedariju i Islamu Latinskom: prvi je vlasništvo Petka Lakića, drugi Cosima Begne, a treći braće Koločep; kamene kotače pokretali su mali parni strojevi jačine 10-18 KS. Četvrti paromlin bio je onaj obitelji Montanari iz Šibenika, kojega je tada pokretao motor od 24 KS. U onima nedaleko od Zadra bila su zaposlena samo po dva radnika, dok je ovaj u Šibeniku posluživao nekoliko desetina ljudi. Premda neki tvrde da je paromlin Nikole Svilokosa u Župi počeo raditi već 1872,³⁷ držimo da to nije točno, tim prije što nije zabilježen u statistikama iz 1874: svakako je on počeo raditi poslije te godine. Spomenuti je uložio stanoviti kapital da bi tamošnji mlin na vodu pretvorio u paromlin kojega je pokretala turbina jačime 60 KS: šest parova kamenova je dnevno uspijevalo samljeti oko 50 kvintala brašna. Kako je postojala prilična potražnja za brašnom, vlasnik je ubrzo zaposlio tridesetak radnika, te je njegova proizvodnja uvelike porasla, čak i za izvoz. To je bio razlog da taj pogon

³⁴ Isto, 1851, II/1 E, br. 8491.

³⁵ Š. Peričić, Iz života Zadra u 19. stoljeću, *Zadarska revija*, XXXIII, 1984, br. 5-6, 552.

³⁶ HAZd, SRN, 1875, XI A, br. 313

³⁷ Š. Peričić, Prilog poznavanju prerade u Dubrovniku ..., str. 84.

bude smatran za jedan od najboljih mlinova u čitavoj pokrajini.³⁸ Nadalje, došavši u posjed nekih vodenica u Rijeci dubrovačkoj Ivan Jelić je 1888. renovirao tamošnje zgrade, te nabavio parni stroj od 100 KS jačine, proizvod tvrtke Milotto iz Züricha. No stroj je bio aktiviran tek onda kada vodena snaga nije bila u mogućnosti pokretati kamenove. Tri godine zatim u mlinu je bilo zaposleno sto radnika, budući da je on mogao proizvoditi do 400 kvintala brašna i mekinja dnevno.³⁹ Kasnijih godina je njegova tehnologija bila i dalje promicana: to svjedoči činjenica da se on uspoređuje sa sličnim pogonima u Ugarskoj, a neprijeporno ubrajan među najbolja industrijska poduzeća Dalmacije onog doba.⁴⁰

Zadarski posjednik Giuseppe Perlini je 1879. ondje uspostavio nov paromlin, kojega je od njega, tri godine potom, preuzeo Eugenio Goding, poduzetni došljak iz Trsta. Ovaj se nešto kasnije udružio sa Simeonom Salghettijem Driolijem: zajedničkim ulaganjem kapitala oni su još više modernizirali taj mlin, te je on od 1888. god. proizvodio izvrsnu kakvoću brašna, a što je vrlo značajno, uz vrlo niske cijene usluga. Otada se taj radni pogon nazivao Industrijskim poduzećem za parnu meljavu (Stabilimento industriale di macinazione a vapore).⁴¹ Ubrzo je on raspolagao s osam mlinova za meljavu svih vrsta brašna i jedan za pripravu griza. Ako su bili u pogonu 11 sati dnevno, ti su mlinoi zajedno bili u stanju proizvesti 50 kvintala brašna, što i nije bio srazmjern kapacitet. Krajem XIX. stoljeća je u predjelu Jazine Pavao Lući Relja uspostavio još jedan paromlin za žito, dok je tvorničar tjestenine Pietro Papparella 1892. uspostavio i vlastiti pogon za mljevenje žita.⁴²

Neko je doba u Splitu djelovao parni mlin sa četiri stroja za mljevenje žita, ali je on sredinom sedamdesetih godina, valjda uslijed neisplativosti poradi konkuencije obližnjih vodenica, kompletno premesen u Korčulu, gdje je trebao biti aktiviran.⁴³ Tako je i dalje splitsko područje namirivalo potrebe brašna mljevenjem na tamošnjim mlinicama na vodu. No, kada je 1885. nabujali Jadro porušio Gašpića

³⁸ HAZd, Spisi obitelji Borelli, VII, svež. 2, br. 275; Š. Peričić, Prilog poznavanju prerade str. 84.

³⁹ Š. Peričić, Prilog poznavanju prerade.....str. 84

⁴⁰ D. Foretić, n. dj. 26.

⁴¹ Š. Peričić, Iz života Zadra...str. 552.

⁴² Isto, 553.

⁴³ Leopold Stockhammer, *Relazione sulle condizioni economiche della Dalmazia*, Zadar 1878, 47. Početkom 1875. u Splitu se spominje nekakav paromlin (HAZd, Spisi obitelji Zanchi, svež. V, Spalato III)

mlinicu s 15 parova kamenih kotača, a tri godine potom bio porušen mlin Šimuna Kapića u Jasenicama kod Omiša,⁴⁴ uvelike je porasla potreba industrijskog mljevenja žita za podmirivanje brašnom ovdašnje pučanstvo. To je onda dalo snažan poticaj Mati Vidoviću da upravo u Splitu konačno utemelji jedan paromlin, što je uslijedilo tek na početku našeg stoljeća:⁴⁵ zacijelo je on uspijevaio nadomjestiti namjak spomenutih mlinica i zadovoljiti potrebe brašna.

Početak našeg stoljeća i manje sredine, kopnjeni i otočki gradići, nastoje stare mlinove slabe građe i proizvodnosti zamijeniti novim, učinkovitijim pogonima. Tako je u Rabu 1905. god. neki Kožulić uspostavio prvi parni mlin na otoku.⁴⁶ Međutim, ni to nije, izgleda, bilo dovoljno da bi bile zadovoljene potrebe tamošnjeg pučanstva za brašnom, te je četiri godine zatim Josip Bakota iz Raba u Mundanijama uspostavio nov paromlin, s pogonom benzinskog motora od 20 KS, tvrtke Emil Pleva iz Beča. Pred sam prvi svjetski rat je u gradiću Rabu utemeljen sličan mlin troškom Ante Supičića iz Trsta.⁴⁷ U isto doba su na benkovačkom području, pored brojnih aktivnih vodenica, uspostavljena dva mlina na benzin: jedan veliki u Benkovcu, vlasništvo tamošnje obitelji Dimitrović, a drugi manji u Stankovcima, koji je bio vlasništvo M. Miletića.⁴⁸ Nemamo sličnih vijesti za druga dalmatinska naselja u zaleđu, ali se može pretpostaviti da ona nisu osjećala potrebu modernizacije mlinarstva u tolikoj mjeri koliko regije bez tekućih voda, nego su se i dalje oslanjale na rad vodenica.

Unatoč stanovitom promaknuću pokrajinskog mlinarstva tijekom XIX. stoljeća, 1902. god. u Dalmaciji je aktivno čak 403 mlinica na vodeni pogon, sa samo 687 zaposlenih radnika. Nešto veći takvi pogoni bili su u Solinu, Skradinu i Rijeci dubrovačkoj. U pokrajini je tada postojalo samo osam parnih mlinova u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Mlini, Jelsi, Herceg -Novom i Kumboru: prvi su još uvijek nosili značajke obrta, a potonji se mogu ubrojiti među manja industrijska

⁴⁴ *Bollettino agrario di dalmazia*, Zadar, 1885, br. 21; *Smotra Dalmatinska*, 1/1888, br. 21.

⁴⁵ *Sloboda*, Split, III/1907, br. 50.

⁴⁶ Kronika Kampora u samostanu sv. Bernardina u kamporu, sv. IV, list 69.

⁴⁷ HAZd, Spisi Kotarskog poglavarstva u Zadru (SKPZ), Razni spisi, svež. 221, br. 16354; Š. Peričić, Prilog upoznavanju gospodarskih prilika otoka Raba....str. 424.

⁴⁸ *Smotra Dalmatinska*, XIX/1906, br. 86; HAZd, SKPZ, svež. 16/1, poz. 1913; Š. Peričić, Prilog poznavanju gospodarstva benkovačkog kraja....str. 213.

poduzeća.⁴⁹ Stoga je problem mliva žita u pokrajini i dalje postojao. On se drastično odrazio u doba prvog svjetskog rata kada je npr. pučanstvo Pakošтана mljelo svoje žito u Šibeniku ili u mlinovima na Skradinskom buku: pristojba za mljevenje bila je u Biogradu dvostruko veća negoli u Šibeniku⁵⁰, ta se i prevaljivanje tolikog puta isplaćivalo siromašnim seljacima.

III.

Pored navedinih mlinova za mljevenje žita u ovom je razdoblju ovom u upotabi bilo još raznih mlinova i uređaja na vodni ili drugi pogon. Stoga ćemo ponešto reći i o njima.

Poznato je da je vlada u Zadru još 1799. god. podarila ovlaštenje Petru Pamfillu, tamošnjem drvodjelcu, da u samom gradu može izgraditi i održavati "mline za ranu sluzbom nepristavnom od xivotine", dakle mlin na pogon stočne snage; to je bilo urađeno budući da su sasvim propali ovdašnji mlinovi na vjetar, dok su drugi bili u takvu stanju da nisu mogli zadovoljavati potrebe gradskog i okolnog pučanstva.⁵¹ Jednako se tada (1804) pomišljalo na uspostavu pilana na vodeni pogon u čitavoj Dalmaciji, ali ta zamisao nije bila ostvarena. Na njenu oživotvorenju počelo se raditi netom su Francuzi zaposjeli ovu pokrajinu. Naime, već 1806. god. zadarski poduzetnik Juraj Jurić na Krki, u neposrednoj blizini Skradinskog buka, uspostavlja prvu takvu pilanu. Malo zatim je podigao još jednu. One su zajedno mogle obraditi priličnu količinu drveta koje je tokom rijeke dospijevalo iz Like.⁵² Ivan Luka Garagnin je predlagao uspostavu takvog pogona negdje na Cetini, pravdajući zahtjev obilatošću drva u susjednim planinama.⁵³ Njegova zamisao, čini se, nije nikad bila ostvarena ili je kasniji izvori ne spominju. Pilane na Krki su nastavile djelovati i nakon prestanka francuske vladavine Dalmacijom (1813). Međutim, uslijed nedostatka kapitala jedna od njih je ipak brzo bila napuštena.⁵⁴ Na

⁴⁹ Ivo J u r a s, *Pregled gospodarstva i trgovine u Dalmaciji*, Zadar 1910, 43-44; D. Foretić, n. dj. 26.

⁵⁰ HAZd, SKPZ, svež. 278, br. 37235

⁵¹ Vjekoslav M a š t r o v i ć, *Zadarska oznanjenja*, Zagreb 1979, 62-63,

⁵² HAZd, Godišnji izvještaj Vicka Dandola za 1807, str. 68; P. Pisani, n. dj. 249; *Miscellanea*, svež. I, poz. L, 1. 55.

⁵³ HAZd, SRN, 1841, XI, br. 1027 (12339)

⁵⁴ Isto, 1818, XI/3, br. 17808.

žalost, ni ona druga, koja je u međuvremenu postala vlasništvom nekog stranca, nije bila mnogo bolje sreće ni dugog vijeka.⁵⁵

Stanovitu posebnost predstavljaju ovdašnje suknare i muljače na vodeni pogon. Njih je bivalo po čitavoj pokrajini, ali najviše dvanaest. Njemački putopisac J. G. Kohl kazuje da su stupare, kao proizvodni stroj, zapravo izum dalmatinskih Zagoraca.⁵⁶ To je svakako pretjerana tvrnja, budući da je sličnih pogona bilo gotovo svugdje gdje je bilo tekućih voda. Potrebno je spomenuti da je sredinom XIX. st. pet suknara bilo kod Skradina, tri u Bilišanima, jedna u Karinu, jedan u Starigradu pod Velebitom, jedna u Solinu, te jedna kod Imotskog. Početkom 1859. god. je Mate Galić na Krki, blizu Visovca, uspostavio jednu suknaru i praonicu rublja-muljaču (lavatoio);⁵⁷ za njihovo korištenje plaćao je državi mali godišnji kanon. Suknara je prije i poslije bilo i na Rijeci dubrovačkoj i drugim tekućicama u okolici Dubrovnika. Tamo su postojala i dva trokula za tiješnjenje samljevenih maslina, također na pogon tekuće vode.

Početkom 1857. god. zadarski službeni list donosi vijest da je Ministarstvo trgovine Domeniku Mery iz Lošinja Malog podarilo "isključivu povlasticu za godinu danah zbog novog iznašastja, kojim se čini okretati žitni mlin posredstvom vitlovah od različite berzine, koji u dvizanje postavljeni bivaju posredstvom jedne vage i repom".⁵⁸ Izumitelj je taj patent prepustio mjesnom trgovcu Ivanu Gianpieriju, također na godinu dana;⁵⁹ nije poznato da li je ovaj praktički osmislio taj izum jer kasniji izvori više ne spominju taj slučaj.

Sredinom 1860. god. je spomenuti Čović od Okružnog poglavarstva u Zadru zatražio dozvolu gradnje jedne zgrade na obali Krke kod mosta Topolje, a u svrhu podizanja dviju hidrauličkih pilana s jednim strojem. Nakon što je dobio pozitivan odgovor, ovaj je doista dao sagraditi zgradu, 200 metara južno od tog mosta, nedaleko od mlinica braće Jejina iz Knina. Međutim, valjda na žalbu nekih, iskršava problem štetnosti ovih naprava za tok rijeke. Istina, kninski pretor opovrgava razložno takve navode, ističući da poduzetnik sve to radi "za vlastitu svrhu na dobrobit opću". Mnoge indicije govore da je Čović ipak uspio uspostaviti jednu pilanu za obradu balvana, a drugu na piljenje materijala za izradu namještaja, što su

⁵⁵ Francesco Zavoreo, *Memoria statistica sulla Dalmazia*, Mleci 1821. str. 74.

⁵⁶ *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, sv. II, Dresden 1851, 296.

⁵⁷ HAZd, Spisi Financijskog ravnateljstva u Zadru, svež. 52, br. 6154.

⁵⁸ *Glasnik Dalmatinski*, Zadar, IX/1857, br. 15; HAZd, SRN, 1857, II/1 D, br. 2664.

⁵⁹ HAZd, SRN, II/1 D, br. 3566

bili tada jedini pogoni takve vrste u Dalmaciji.⁶⁰ Bilo im je suđeno da budu kratka vijeka. Naime, nakon četiri godine njihova djelovanja taj spor je obnovljen, budući da je njihovo postojanje nekome smetalo.⁶¹ Jamačno je tada obustavljen njihov rad iz nekakvih ekoloških razloga: među kasnijim spisima i statistikama ti se mlinovi ne spominju.

U nedostatku boljih tehničkih rješenja neki su ovdje, kao Splitsanin Jerolim Mascovita (1870), zagovarali misao izgradnje mlinova na pogon vjetra u onim dijelovima pokrajine gdje nema tekućih voda.⁶² Taj je prijedlog objeručke prihvaćen. Naime, dotle u pokrajini nismo bilježili postojanje takvih pogona, a već potkraj 1874. god. ovamo nalazimo, od Paga do Dubrovnika, čak 14 mlinica na vjetar, s ukupno 26 žrvnjeva: njih devet je na otoku Pagu (Novalja), jedan u Slanom, jedan u Župi, a jedan u Konjskom kod Muća. Izuzimajući onaj u Konjskom, vlasništvo splitske obitelji Cambj, svi ostali bili su sagrađeni na otocima ili primorju.⁶³ No, već tada su neki od njih (Bol) nedostavno aktivni, pa zato i neiskorišteni. Zacijelo je slična sudbina zapala i druge vjetrenjače, budući da ih je bilo približno teško održavati. Tome u prilog govori i činjenica što kasnije ni spisi ni statistika ne bilježe njihovo djelovanje ni postojanje.

Navest ćemo da su 1865. god. u dubrovačkom okružju postojala dva trokula na vodu za tjeskanje maslina. Desetak godina potom ondje su bila tri mlina za izradu maslinova ulja koje je pokretala vedena snaga. Oni su bili smješteni u Rijeci dubrovačkoj, u Župi i Mlinama.⁶⁴ Zacijelo je takvih pogona bilo i drugdje u pokrajini, ali oni nisu zabilježeni.

⁶⁰ HAZd, SOPZ, svež. 256, I/8, br. 1890.

⁶¹ Isto, svež. 287, I/8, br. 4317. Godine 1858. se u Muću spominje nekakve "machine idrauliche", čiji pravi identitet nismo mogli ustanoviti.

⁶² HAZd, SRN, 1870, XI A br. 3728 (11044)

⁶³ HAZd, SRN, 1875, XI C, br. 313. Ti su mlinovi, poput onoga u Milni, bili uglavnom napravljeni od željeza; ovaj je raspolagao s tri žrvnja, od kojih je jedan mlio pšenicu, a dva ostale vrste žita (HAZd, Spisi obitelji Zanchi, Svež. V, Spalato III)

⁶⁴ *Parere della Camera di Commercio e industria di Ragusa e Cattaro*, Dubrovnik 1878, 20.

IV.

Kako je spomenuto, vodenice su najvećim dijelom bile u vlasništvu pojedinaca, uglavnom žitelja sela. Sredinom XIX. st. još je uvijek bila slična situacija. Neke su vodenice bile vlasništvo pojedinih obitelji, samostana i manastira, ali i žitelja čitavog sela. Vodenice u Boki kotorskoj su gotovo isključivo u vlasništvu seoskih obitelji. Mlinice na vjetar su bile u posjedu dva ili tri ortaka.

Oni mlinari koji su svoje usluge nudili drugima oduvijek su podlijevali nekakvoj renti državnoj blagajni, bilo u naturi ili novcu. Za prve austrijske uprave Dalmacijom (1797-1806) to su bile izravne i posredne kontribucije. Prva se sastojala od godišnjeg kanona, dok je druga značila nekakav porez od meljave (imposto del macino) kojega je država ubirala posredstvom zakupnika desetine. Prvoj su podlijevale uslužne vodenice na području Sinja, Skradina, Šibenika, Klisa, Knina i Neretve, a potonjoj one u Imotskom, Omišu, Trogiru i Zadru. Mlinice na Jadru tada su bile uključene u zakup dacija Splita, kojega je ubirao tamošnji desetnjak na račun samljevenog žita.⁶⁵ Uz stanovita odstupanja tako je bilo tijekom prve polovice prošlog stoljeća.⁶⁶

Vlasnici mlinica su u načelu na račun ušura pobirali 1/15 od samljevenog žita. Bilo je pak slučajeva da su skradinski mlinari, oko 1840. godine, pokušavali nametnuti veću naknadu za učinjenu uslugu, ali su se pogođeni time, napose stanovnici okolice Zadra, poradi toga požalili vlastima u središnjici koje su takve uzurpacije spriječile. U tom je smislu nereda bilo daleko više, te su vlasti nastojale, od početka druge polovice XIX. stoljeća, svim silama održati red i zaštititi podanike od nesmiljenih uzurpatora.

Tada su vlasnici mlinica državi bili dužni uglavnom podavati desetinu od ušura ili stanoviti novčani kanon. To se također odnosilo na suknare. Prema izvještaju od 27. kol. 1853. je samo u zadarskom okružju bilo 40 mlinova koji su podlijevali takvoj desetini, a samo 14 je bilo koji su bili dužni kanon u novcu. Od sedam tadašnjih suknara na tom području šest je podlijevalo desetini od zarađenog novca, a samo jedna kanonu.⁶⁷ Mlinice i suknare dubrovačkog i kotorskog okružja do 1858. god. nisu podlijevale nikakvim podavanjima državi: u kotorskom okružju je ta povlastica bila na snazi još od mletačkih vremena.

⁶⁵ HAZd, Spisi austrijskog fiskalnog savjetnika, svež. III, br. 124.

⁶⁶ HAZd, SRN, 1816, XI, br. 7568, 16467; 1831, I/7, br. 1466 (5730)

⁶⁷ Isto, 1842, IX, br. 12628; 1843, IX, br. 10251.

Vlasti su pokušavale napraviti reda u poljuljanom mlinarskom sustavu pokrajine. Jedan od načina sastojao se u dokidanju kanona na sve mlinice, suknare i trajekte u Dalmaciji, a predlaganju tzv. industrijskog poreza (imposta d'industria). Međutim, Beč je uvijek imao primjedbi na te prijedloge, te ih nije prihvaćao. Ipak je 1859. god. konačno donesen nov Pravilnik za uređenje mlinova i suknara u čitavoj pokrajini.⁶⁸ Zapravo je to značilo udaranje nameta "industrijskog poreza" na većinu tih postrojenja, ali uglavnom poradi financiskog učinka u pokrajinskoj blagajni, a nikako u svrhu promicanja mlinarske tehnologije, što je bilo očekivati. Stoga ovaj pravilnik nije nimalo bio poticajan u tom smislu. I otada su neki mlinovi, kao oni na Jadru i Žrnovnici, te u južnoj Dalmaciji, ostali povlašteni, odnosno izuzeti od ikakvih podavanja državi. Koliki je prihod od nameta ubirala pokrajinska blagajna pokazuju dva podatka: godine 1859. je 353 mlinara isplatilo 1.516, a šest godina zatim 261 mlinar samo 948 fiorina. Doista je to bilo malo, pa time nije bilo moguće ništa uraditi na promicanju tog obrta. K tomu, taj namet nije nikad uredno naplaćivan. Da bi pokrajina došla do značajnije svote novca s tog naslova, ubrzo su tom nametu podvrgnuti i mlinovi južnog dijela pokrajine, dotle imuni na njega.⁶⁹ No, nemamo podataka o kasnijem prihodu pokrajinske blagajne od tog nameta.

Sve ove mjere nisu stoga ni mogle imati znatnijeg učinka na promicanje pokrajinskog mlinarstva uopće. To najbolje pokazuje primjer mlinica na Zrmanji potkraj prošlog stoljeća. Naime, prema jednom suvremenom svjedočenju ondje je u to doba još uvijek bilo mnogo mlinica, koje su bile vlasništvo pojedinaca ili čitavih sela, ali je ušur pobirao isključivo zaposleni mlinar. Nije postojala nikakva odredba o visini ušura, nego je on ubiran sukladno količini samljevenog žita, uvijek u različitu omjeru.⁷⁰ Slično je bilo i u Poljicima, gdje su vlasnici mlinova bili pojedinci, nekoliko njih (ortaci) ili pak čitavo selo (seoski mlin, komunski mlin). Još početkom našeg stoljeća tamošnje su mlinice bile prilično zaposlene: neke od njih su imale sakupljalište vode (ustava ili zapor) koja je rabljena za njihov pogon onda kada su tamošnje tekuće vode uvelike opadale.⁷¹ Dakle, i pored svih nastojanja, mlinarsko pitanje u Dalmaciji nije bilo rješavano srazmjerno potrebama njenoga

⁶⁸ HAZd, SPFUD, svež. 52, br. 1393, 2324, 6635; SRN, 1859, X E, br. 3350; 1860, XE, br. 14604.

⁶⁹ HAZd, SPFUD, svež. 52, br. 2185.

⁷⁰ *Poljodjelski vjestnik*, Zadar, VII/1899, br. 11.

⁷¹ F. I v a n i š e v i ć, *Poljica, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. IX, Zagreb 1904, 200-201.

pučanstva, nego je to teklo neoprostivo sporo, unatoč mnogim mogućnostima. To je onda bilo na uštrb velikog dijela seoskog pučanstva, što se najdrastičnije, kako smo vidjeli, ponegdje odrazilo upravo u doba prvog svjetskog rata.

V.

Poslije iznesenoga može se zaključiti: prateći razvitak ovdašnjeg mlinarstva tijekom XIX. stoljeća postaje jasno da je ono tada prolazilo kroz nekakvo temeljnih etapa. Sudeći pak prema stanju proizvodnih snaga i odnosa u njemu, ovaj problem je rješavan vrlo sporo. Unatoč raznim mogućnostima tehnologija ovdašnjeg mlinarstva nije doživjela željeno promicanje nego se i dalje u tome oslanjalo na snagu tekuće vode. A takvo stanje nije moglo zadovoljavati stalno rastuće potrebe za brašnom kao prehrambenim artiklom. Temeljni razlog takvom stanju nalazimo u nedostatku kapitala. Dakako, to je najviše pogađalo upravo najsiromašniji sloj ovdašnjeg pučanstva.

Prilog I
POPIS MLINICA I SUKNARA KOJE SU PODLIJEGALE NOVČANOM
NAMETU

Područje	1858.			1865.		
	Mlinova	Žrvnjeva	Suknara	Mlinova	Žrvnjeva	Suknara
Rab	1	1		1	1	
Benkovac	12	12		12	12	
Obrovac	27	50	5	28	28	
Kistanje	7	20		8	8	
Drniš	7	42		13	13	
Knin	54	144				
Skradin	14	35	5	20	20	5
Šibenik	9	40				
Zadar	9	14		8	8	
Omiš	5	14		6	6	
Brač	1	3				
Sinj	37	75		40	40	1
Vrlika	12	35		16	20	
Trogir	1	8		1	1	
Split	47	81	1	16	16	2
Makarska	21	21		15	15	
Ston	2	2		1	1	
Dubrovnik	26	33		26	26	
Cavtat	19	19		16	16	
Herceg-Novi	6	6		5	5	
Risan	9	12		8	8	
Kotor	9	16		8	8	
Budva	15	15		15	15	

Izvor: HAZd, SPFUD, svež. 52, br. 9333.

Prilog II

MLINOVI U DALMACIJI 1874. GODINE

Područje	Mlinova	Žrvnjeva	Paromlinova	Žrvnjeva	KS	Mlinovi na vjetar	Žrv.
Rab	1	2				1	2
Zadar	6	6	3		6	43	
Obrovac	21	57					
Benkovac	28	58					
Skradin	12	33					
Šibenik	11	27	1		4	24	
Knin	63	187					
Sinj	56	138					
Trogir	1	8					
Split	35	93				1	3
Brač						9	15
Hvar						2	2
Makarska	38	45					
Dubrovnik	25	44				2	6
Cavtat	21	29					
Herceg-Novii	32	32					
Kotor	28	30					
Budva	29	29					
Ukupno	407	818	4		10	14	26

Izvor: HAZd, SRN, 1875, X C, br. 313.

Šime Peričić: THE PROBLEM OF THE MILLING INDUSTRY IN DALMATIA IN 19TH CENTURY

Summary

Although major waterflows are scarce in Dalmatia the milling industry was always a significant branch of activity there. For that reason the author focuses his attention in this paper on understanding the problem in more recent times since it received very little attention until now. Following the development of water-mills, water-powered knitting facilities, wind-mills and steam-mills, the author becomes aware of a multi-stage development, each stage having lasted for a long time. This means that, considering the development of the production potential and production relations, the problem of the milling industry there was being solved at a very slow pace, disfavoring a large proportion of the population; which is, again, in full compliance with the fact that industrial revolution and capitalism were taking root there very hardly.